

انتنوبوتانی (گیاه مردم‌نگاری) گیاهان حوزه آبخیز درویش‌چای سرعین با رویکرد دارویی و غذایی

مهدی معمری^{۱*}، مصصومه عباسی خالکی^۲ و فرید دادجو^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۸ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۹/۰۷/۰۴

چکیده

انتنوبوتانی (گیاه مردم‌نگاری) علمی است که به مطالعه و بررسی رفتار یک قوم یا فرهنگ در یک منطقه خاص با گیاهان بومی آن منطقه می‌پردازد. این تحقیق به مطالعه دانش بومی پیرامون گیاهان دارویی و غذایی حوزه آبخیز درویش‌چای سرعین می‌پردازد. در این مطالعه انتنوبوتانیکی ساکنین^۵ رستای ورنیاب، علی‌داشی، ورگه‌سران، اوچور و آلوارس مورد بررسی قرار گرفت. اطلاعات مورد نیاز پیرامون کاربرد گیاهان دارویی و غذایی با استفاده از پرسشنامه‌های باز از افراد آگاه به صورت مصاحبه مشارکتی و گفتمان محور گردآوری شد. نتایج نشان داد ۵۷ گونه دارویی و غذایی توسط جوامع محلی استفاده می‌شود که متعلق به ۲۱ تیره گیاهی بوده و بیشترین تعداد گونه‌های مدنظر به ترتیب متعلق به تیره‌های Asteraceae (کاسنی)، Apiaceae (عنائیان)، Rosaceae (گل سرخیان)، Fabaceae (بقولات) و (چتریان) با ۱۲، ۹، ۷، ۵ و ۳ گونه بودند. از ۵۷ گونه معرفی شده توسط جوامع بومی، ۲۷ گونه فقط خاصیت دارویی داشتند و ۳۰ گونه نیز هر دو رویکرد دارویی و غذایی را شامل شدند. همچنین بیشترین و کمترین اندام مورد استفاده این گیاهان به ترتیب برگ (۴۱ درصد استفاده) و پرچم (۱ درصد استفاده) بودند. ساکنین حوزه بیشتر تمایل به استفاده از گیاهان دارویی به صورت دمنوش و دمکرده دارند و این نوع استفاده ۶۸/۴۲ درصد شیوه مصرف گیاهان دارویی را در بر می‌گیرد. استفاده از گیاهان غذایی در انواع سوبها و آش‌ها با ۱۹/۳ درصد بیشترین کاربرد را نشان داد. طبق نتایج، بیشترین مصرف دارویی گیاهان منطقه مورد مطالعه در درمان و یا پیشگیری سرماخوردگی و سرفه (۳۵ درصد) می‌باشد. انجام این تحقیق می‌تواند چه از لحاظ مدیریت بهره‌برداری گیاهان دارویی و غذایی منطقه و چه از لحاظ زنده نگهداری داشتن دانش بومی افراد مسن‌تر و انتقال این گنجینه گران‌قدر به نسل‌های جوان‌تر کاربرد داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: مردم‌نگاری گیاهان، گونه‌های دارویی و غذایی، افراد کهن‌سال، استان اردبیل.

^۱. دانشیار گروه علوم گیاهی و گیاهان داروئی، دانشکده کشاورزی مشگین‌شهر و عضو پژوهشکده مدیریت آب، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

*: نویسنده مسئول: moameri@uma.ac.ir

^۲. دکتری علوم مرتع، گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده علوم کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

^۳. دانشجوی دکتری علوم مرتع، گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده علوم کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

طبیعی، از جمله نقاط قوت و فرصت‌های پیش روی زمینه گیاهان دارویی می‌باشد (۸). به طوری که در قرن اخیر استفاده از گیاهان دارویی توسط مردم و مطالعات اتنوبوتانیکی در تحقیقات گیاهان دارویی به‌طور چشمگیری افزایش یافته و توجه ویژه بخش‌هایی از جوامع علمی را جلب کرده است (۱۵). رشیدی و همکاران (۱۳۹۰) میزان آگاهی، اعتقاد و عملکرد مردم شهر یاسوج، نسبت به گیاهان دارویی را ارزیابی کردند. نتایج تحقیق ایشان نشان داد که سطح آگاهی و مصرف داروهای گیاهی در زنان بیشتر از مردان بود. آگاهی مصرف داروهای گیاهی در گروه‌های سنی مختلف دارای تفاوت معنی‌داری با یکدیگر بود. لانگ و رانگ^۳ (۲۰۰۴) در مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی مورداستفاده گروهی سرخپوست در چین، بیان کردند که درمان‌گرهای محلی بیشتر افراد مسن هستند که از انتقال دانش بومی خود به نسل جوان نگران هستند که بخشی از آن دانش در اثر فرآگیری ناکافی، از بین برود. ساین و دایی^۴ (۲۰۱۲) نیز در مطالعه اتنوبوتانیک گیاهان دارویی سونبها درای^۵ هند بیان کردند که استفاده از ۱۴۳ گیاه دارویی متعلق به ۵۶ تیره، توسط جوامع قبایل محلی ساکن منطقه به ثبت رسیده است. ایشان همچنین عنوان کردند که مستندسازی دانش بومی گیاهان مورداستفاده در درمان بیماری‌های مختلف توسط عشایر منطقه می‌تواند به عنوان پایه‌ای برای تدوین برنامه‌های مدیریتی برای حفاظت و استفاده پایدار از گیاهان بومی منطقه باشد. پروایز^۶ (۲۰۱۴) در مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی پنجاب پاکستان نشان دادند که حدود ۴۰ گونه گیاهی دارویی متعلق به ۲۲ تیره موردمطالعه توسط افراد بومی برای درمان اختلالات و بیماری‌های مختلفی مانند آسم، رخم، سوزاک، درد معده و بیماری‌های پوستی مورد استفاده قرار گرفته است. بیشتر قسمت‌های مورداستفاده گیاهان شامل برگ، میوه، پوست، ریشه، دانه و بعضی اوقات گیاه کامل بودند. مالیک^۷ و همکاران (۲۰۱۹) نیز در مطالعه بوتانیکی گیاهان دارویی برای درمان بیماری‌های پوستی در شمال پاکستان، ۱۰۶

مقدمه

اتنوبوتانی^۱ (گیاه مردم‌نگاری) علمی است که به مطالعه و بررسی رفتار یک قوم یا فرهنگ در یک منطقه خاص با گیاهان بومی موجود در آن منطقه می‌پردازد. واژه Ethno به معنی قوم و Botany به معنی گیاه‌شناسی می‌باشد (۱۱). اتنوبوتانی به معنی مطالعه رابطه بشر و محیط‌زیست گیاه است و شامل روابط نمادین، اکولوژیکی و شناختی است (۴۴) که برای اولین بار توسط گیاه‌شناس آمریکایی به نام جان هارش برگر^۲ در سال ۱۸۹۶ بیان شد (۳۵). مردم‌نگاری دانش‌ها و فناوری‌های سنتی و از آن جمله دانش گیاه‌شناسی اقوام و ملل کهن‌سال جهان می‌تواند راه آزموده چندهزار ساله برای معرفی برخی گیاهان از هر نوع و گیاهان جایگزین و مکمل غذایی و دارویی را به منظور اهلی کردن و پرورش اقلام جدیدی از هر کدام از گیاهان نمایان سازد (۷). از انجا که انسان جزیی از طبیعت است به‌طور مسلم برای هر بیماری، طبیعت گیاه مداوای آن را عرضه کرده است. بر این اساس سابقه درمان بیماری‌ها با گیاهان دارویی به اندازه قدمت تاریخ زیست انسان بر روی کره زمین است (۶). از زمان‌های قدیم گیاهان یکی از اولین و در دسترس ترین منابع قابل استفاده در درمان بیماری‌ها بوده‌اند. اگرچه مصرف گیاهان دارویی با توسعه و پیشرفت داروهای صنعتی و شیمیایی که به اشکال گوناگون تولید شده است، کمتر شده (۲۳) اما امروزه در تمام دنیا هنوز توجه خاصی به این منابع برای درمان بیماران به وجود آمده است (۳۹). به گونه‌ای که بزرگان علم داروسازی، قرن بیستم را به نام قرن بازگشت به طبیعت و قرن استفاده از داروهای گیاهی نام نهاده‌اند (۳۲). استفاده از داروهای گیاهی مهمی از طب گیاهی را تشکیل می‌دهد. مصرف این داروها در چند سال گذشته به‌طور چشم‌گیری افزایش یافته است، به‌طوری که نیمی از مردم آمریکا از گیاهان دارویی برای پیشگیری و درمان بیماری‌ها استفاده می‌کنند (۱۴).

جایگاه استفاده از گیاهان دارویی در باور و فرهنگ مردم و گرایش روزافرون جهانی به استفاده از ترکیبات

^۵- Sonebhadra

^۶- Parvaiz

^۷- Malik

^۱- Ethnobotany

^۲- John Harshburger

^۳- Long and Rong

^۴- Singh and Dubey

مواد و روش

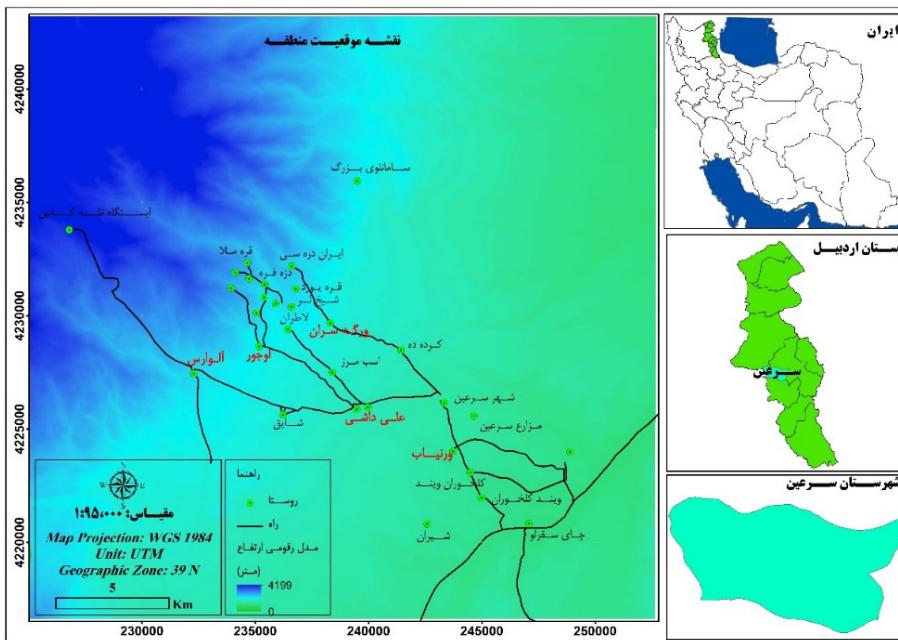
منطقه مورد مطالعه

حوزه آبخیز درویش چای با مساحت ۱۲۱۱۵ هکتار در شهرستان سرعین استان اردبیل، در موقعیت جغرافیایی بین $۳۸^{\circ} ۵' ۴۷''$ طول شرقی و $۴۸^{\circ} ۷' ۴۶''$ عرض شمالی واقع است. حداکثر ارتفاع حوزه تا $۱۶' ۹$ متر و حداقل ارتفاع برابر ۱۴۶۶ متر از سطح دریا است (شکل ۱). بارندگی متوسطه سالانه حوزه ۴۲۸ میلی‌متر و دمای متوسط سالانه $۶/۵$ درجه سانتی‌گراد بوده و اقلیم منطقه بر اساس روش دومارت نیمه‌خشک سرد بوده و در تقسیم‌بندی مناطق زیست‌اقلیمی ایران جزء منطقه نیمه‌استپی سرد می‌باشد (۱۰ و ۱۲). با توجه به شرایط اقلیمی، توپوگرافی، پوشش گیاهی و جوامع محلی حوزه درویش چای را می‌توان معرف شهرستان سرعین در نظر گرفت، بنابراین این حوزه برای انجام این تحقیق انتخاب شد. در این حوزه ۱۱ روستا به نام‌های اسب‌مرز، چای سقرلو، ویند کلخوران، کلخوران ویند، ورنیاب، گازیر، علی‌داشی، شایق، ورگه‌سران، آلوارس و اوچور واقع شده‌اند (۴۰). از بین این ۱۱ روستا، ۵ روستا که بیشترین تعداد گیاهان دارویی و خوارکی را در سطح اراضی طبیعی خود دارند و ساکنین این روستاهای نیز بیشتر از سایر روستاهای حوزه به کار جمع‌آوری و فروش گیاهان دارویی و فرآوردهای وابسته مبادرت می‌ورزند، به شرح جدول ۱ جهت مطالعه انتوپوتانی گیاهان دارویی و غذایی انتخاب شدند و سپس این تحقیق در سال ۱۳۹۸ انجام شد. قابل ذکر است که از بین روستاهای منتخب، اهالی روستای ورگه‌سران همگی عشاير هستند که در طرح اسکان عشاير در این روستا سکنی داده شدند.

گونه از ۵۶ تیره گیاهی برای درمان این بیماری‌ها ثبت گردند. روش ارجح استفاده از گیاهان ثبت شده پودر بوده و پرکاربردترین قسمت گیاهان نیز برگ می‌باشد و این گیاهان اغلب برای جوامع محلی بالهمیت و کاربردی هستند. کاربردهای محلی و دانش بومی در زمینه استفاده از گیاهان، نیازها و شرایط اکولوژیکی آن‌ها در جمع‌آوری گیاهان در جهان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در بیشتر تحقیقات انتوپوتانیکی، افراد بومی معتقدند که با تغییر در محیط و شرایط زیست، گیاهان دارویی در گذشته بسیار بیشتر از حال مورد استفاده قرار می‌گرفتند. همچنین افراد بومی در مورد برخی گونه‌های دارویی فقط نام آن‌ها را می‌دانستند و اطلاعات چندانی در مورد خواص و محل رویش و غیره نداشتند و این بسیار مهم بوده و نشان‌دهنده آن است که دانش گیاهان دارویی در حال نابودی است که این را می‌توان بهدلیل انتقال ناقص و نادرست این دانش به نسل‌های بعد دانست (۱۳). بنابراین امروزه کسب اطلاعات محلی و آشنایی با محل رویش، زمان رویش، شرایط اکولوژیک گیاهان دارویی در جمع‌آوری این گیاهان برای مصرف و حتی شناسایی آن‌ها در هر منطقه‌ای از تحقیقات است. شاید امثال این تحقیقات بسیار ضروری تر از تحقیقات آزمایشگاهی و یا عرصه‌ای باشند، چراکه زمان برای انجام آزمایش‌های علمی همیشه هست، اما همیشه فرصت ثبت دانش مختص افراد مسن دوره‌ای خاص در جامعه‌ای خاص وجود ندارد. با توجه به این‌که در این راستا تحقیقات نسبتاً کمی صورت گرفته، در این پژوهش به مطالعه انتوپوتانی و دانش بومی پیرامون گونه‌های دارویی و غذایی واقع در حوزه درویش چای شهرستان سرعین استان اردبیل پرداخته شد.

جدول ۱: مشخصات روستاهای مورد مطالعه انتوپوتانی (گیاه مردم‌نگاری) گیاهان دارویی و غذایی در حوزه آبخیز درویش چای (۴۰)

روستا/سامانه	تعداد خانوار	جمعیت	مساحت (ha)	تراکم عمومی	مقدار (نفر)	مرد باساد	زن باساد	مرد شاغل (نفر)	زن شاغل (نفر)
ورنیاب	۵۰	۲۰۸	۱۷۱۹/۲۶	۴/۱۶	۰/۱۲	۱۱۱	۸۲	۵۴	۶۷
علی‌داشی	۱۷۰	۷۴۴	۱۵۰/۱۳۵	۴/۲۸	۰/۵	۳۳۸	۲۵۷	۲۳۴	۱۶۹
ورگه سران	۱۷۶	۶۹۴	۶۲۵/۵۰	۲/۹۴	۰/۸	۳۱۲	۲۲۴	۱۷۹	۱۹۴
آلوارس	۲۱۶	۹۹۴	۷۸۰/۱۸	۴/۶۰	۱/۱۴	۵۳۲	۴۷۵	۳۴۹	۲۴۵
اوچور	۱۰۵	۴۶۸	۳۹۵/۴۶	۴/۴۶	۱/۱۸	۲۲۸	۲۲۸	۱۷۳	۱۲۸

شکل ۱: موقعیت منطقه مورد مطالعه

صرف و خواص گیاهان دارویی مورد بررسی قرار گرفت. در مجموع پرسشنامه دارای ۸ سوال عمومی و ۱۷ سوال تخصصی بود. در این پژوهش هم‌زمان با مصاحبه مشارکتی، نمونه‌های هرباریومی از گیاهان، برداشت شد و بر اساس منابع معتبر گیاه‌شناسی و فلورها شناسایی شدند و اسامی با سایت IPNI نیز مطابقت داده شدند (۵ و ۱۷).

در این تحقیق پرسش در مورد گیاهان دارویی و غذایی از افراد هر روستا تا جایی انجام شد که اطلاعات جدیدی از هر فرد کسب می‌شد و در هر روستا بعد از اینکه حداقل ۵ نفر اطلاعات تکراری می‌دادند، روند تکمیل پرسشنامه قطع می‌شد. بنابراین تعداد پرسشنامه‌های تکمیل شده در هر روستا متفاوت از دیگری است. محدوده سنی افراد شرکت‌کننده در مصاحبه اکثراً بین ۴۰ تا ۶۰ سال بوده و از نظر جنسیت نیز از ساکنین روستاهای اغلب زن‌ها پاسخ‌گو بودند و از افرادی که عطاری و مغازه داشتند، مرد‌ها هم مشارکت داشتند. بررسی اعتبار و پایایی^۱ پرسشنامه‌ها نیز بر اساس محاسبه آزمون آلفای کرونباخ در نرم‌افزار SPSS²² انجام شد. در این پژوهش همچنین هم‌زمان با مصاحبه و تکمیل پرسشنامه، نمونه‌های هرباریومی از گیاهان منطقه

قسمت بسیار مهمی از یک مطالعه اتنوبوتانیکی مربوط به چگونگی دست‌یابی به اطلاعات از گروه‌های انسانی مورد مطالعه است. روش جمع‌آوری داده‌ها به توزیع دانش بومی مربوط به استفاده از گیاهان و پراکندگی آن‌ها بستگی دارد. اطلاعات مورد نیاز پیرامون کاربرد گیاهان دارویی و غذایی حوزه مورد مطالعه با استفاده از پرسشنامه‌های باز (۲۶) از افراد مسن و یا افرادی که در زمینه گیاهان محلی مراتع اطراف روستاهای خود آگاهی داشتند، مصاحبه‌های حضوری و مشاهده گردآوری شد (۲۷ و ۲۸). پس از توجیه اهداف طرح برای جوامع محلی و پرسش‌شوندگان، پرسشنامه‌ها به صورت حضوری و گفتمان محور و به طور تصادفی تکمیل شدند. همچنین اطلاعات تکمیلی از عطاری‌ها و مغازه‌داران هر روستا نیز کسب شد. پرسشنامه مورد نظر شامل دو بخش اطلاعات عمومی مانند سن، جنس، شغل، تحصیلات و مدت اقامت در روستا بوده و سوالات تخصصی با محوریت گیاهان دارویی و غذایی منطقه مانند نام محلی و ترکی گیاهان، زمان رشد، محل و شکل رویش، مصرف غذایی هر گیاه، زمان جمع‌آوری، اندام دارویی مورد استفاده، نحوه آماده‌سازی، مقدار مصرف، نحوه

^۱- Reliability

شونده نسبت به آن‌ها شناخت داشته و در حال حاضر از این گیاهان استفاده می‌کنند.

نتایج خصوصیات عمومی افراد مصاحبه‌شونده
در مطالعه حاضر ۵۸ درصد افراد شرکت‌کننده در تکمیل پرسشنامه‌ها زن و ۴۲ درصد مرد بودند. طبق اطلاعات جدول (۲)، محدوده سنی افراد شرکت‌کننده در مصاحبه اکثرًا بین ۴۰ تا ۶۰ سال بوده (۵۲ درصد) و از نظر وضعیت تأهل نیز اکثریت افراد تحت مطالعه، متاهل بودند (۶۶ درصد). ۳۵ درصد از افراد مصاحبه‌شونده مغازه‌دار بودند یعنی دارای سوپرمارکت بودند که بخشی از مغازه خود را به فروش گیاهان دارویی خشک شده و فرآورده‌های مختلف آن‌ها اختصاص داده بودند. اکثر افراد مصاحبه‌شونده دارای سطح سواد زیردیپلم (۵۲ درصد) با درآمد یک تا دو میلیون تومان (۴۶ درصد) بودند. ۷۵ درصد از افراد مصاحبه‌شونده بومی روستاهای مورد مطالعه بودند و ۲۵ درصد مهاجر بودند. در این زمینه ذکر این نکته ضروری است که از بین روستاهای منتخب، اهالی روستای ورگه‌سران همگی عشاير هستند که در طرح اسکان عشاير در این روستا سکنی داده شدند و بومی روستا نمی‌باشند.

با پیمایش صحرایی و همراهی تعدادی از افراد محلی خبره در این زمینه، برداشت و بر اساس منابع معتبر گیاه‌شناسی شناسایی شد و در تطبیق اسامی محلی با نام علمی گیاهان و تکمیل اطلاعات اتنوبوتانیکی مدنظر، مورد استفاده قرار گرفت. پس از جمع‌آوری اطلاعات و تکمیل پرسشنامه‌ها، داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

نتایج

نتایج آزمون آلفای کرونباخ

نتایج آزمون آلفای کرونباخ نشان داد که اکثربت پرسشنامه‌ها دارای ضریب بین ۰/۷ تا ۰/۸ بودند و این بدین معنا است که پرسشنامه‌ها دارای اعتبار بوده و پایایی آن‌ها قابل قبول می‌باشد. نتایج اطلاعات جمع‌آوری‌شده از گیاهان دارویی و غذایی حوزه آبخیز درویش‌چای شامل نام علمی، نام فارسی، نام محلی یا ترکی هر گونه، نام تیره، شکل زیستی، اندام مصرفی گیاه و موارد مصرف در جدول ۴ ارائه شده است. بهنظر می‌رسد تعداد گیاهان غذایی و بهویژه دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه بیشتر از فهرست استخراج شده می‌باشد که افراد بومی آن‌ها را نمی‌شناسند و از خواص و کاربردهایشان بی‌اطلاع هستند و فهرست ارائه شده مبتنی بر گیاهانی است که ساکنین و افراد مصاحبه

جدول ۲: خصوصیات عمومی افراد مصاحبه‌شونده

درصد کل (زن و مرد)	درصد افراد مصاحبه‌شونده		زیرمعیار	معیار
	مرد	زن		
۵	۱	۴	کمتر از ۲۰	
۲۸	۱۲	۱۶	۴۰-۲۰	سن
۵۲	۲۱	۳۱	۶۰-۴۰	
۱۵	۸	۷	بالاتر از ۶۰	
۱۸	۸	۱۰	بی‌سواند	
۵۲	۲۲	۳۰	زیردپلم	
۲۱	۷	۱۴	دپلم	سطح سواند
۷	۳	۴	لیسانس	
۲	۲	۰	فوق لیسانس	
۳۴	۱۶	۱۸	مجرد	
۶۶	۲۶	۴۰	متأهل	وضعیت تأهل
۳	۰	۳	دانشآموز	
۴	۲	۲	دانشجو	
۵	۵	۰	کارمند	
۱۸	۰	۱۸	خانهدار	اشغال
۲۵	۷	۲۸	مغازه‌دار (سوپرمارکت)	
۲۸	۲۳	۵	عطاری	
۷	۵	۲	کشاورز و دامدار	
۷۵	۳۲	۴۳	بومی	
۲۵	۱۰	۱۵	مهاجر	نوع اقامت در روستا
۲۲	۴	۱۸	کمتر از یک میلیون تومان	
۴۶	۱۶	۳۰	یک تا دو میلیون تومان	درآمد
۳۲	۲۲	۱۰	بیشتر از دو میلیون تومان	

کردن و ۸۷ درصد از افراد اعتقاد داشتند تأثیر مصرف گیاهان گیاهان دارویی در مقایسه با طب شیمیایی بهتر است (جدول

۳).

دیدگاه افراد مصاحبه‌شونده در مورد مصرف گیاهان دارویی

در بررسی علت استفاده از گیاهان دارویی ۵۳ درصد از افراد، مهم‌ترین دلیل استفاده از گیاهان دارویی را عوارض کمتر و ۲۴ درصد نتیجه بهتر نسبت به طب شیمیایی ذکر

جدول ۳: دیدگاه افراد مصاحبه‌شونده در مورد مصرف گیاهان دارویی

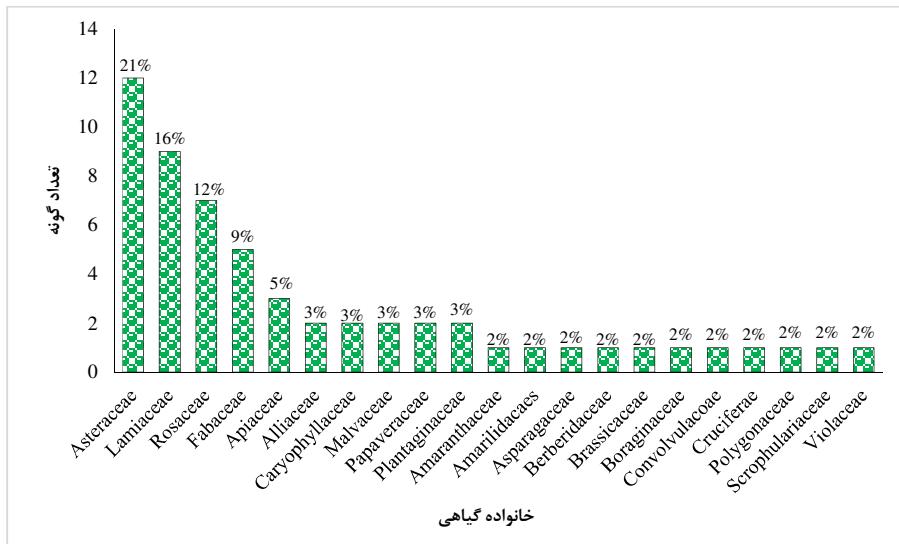
درصد افراد مصاحبه‌شونده	متغیر	
۱۷	هزینه کمتر	
۵۳	عوارض کمتر	علت ارجح داشتن مصرف گیاهان
۲۴	نتیجه بهتر	دارویی نسبت به داروهای شیمیایی
۶	توصیه و تجربه افراد مسن	
۳	بدتر	تأثیر مصرف گیاهان دارویی در مقایسه
۸۷	بهتر	با طب شیمیایی
۱۰	یکسان	

دارویی و غذایی هر تیره در منطقه موردمطالعه در شکل ۲ ارائه شده است. نتایج نشان داد که بیشترین تعداد گونه‌های مدنظر به ترتیب متعلق به تیره‌های Asteraceae (کاسنی)، Lamiaceae (عنائیان)، Rosaceae (گل سرخیان)، Apiaceae (بقولات) و Fabaceae (چتریان) با

نتایج تخصصی ویژگی‌های انثربوتانیکی گیاهان منطقه موردمطالعه

در این تحقیق ۵۷ گونه دارویی و غذایی در منطقه موردمطالعه، توسط جوامع محلی معرفی شدند. این گیاهان متعلق به ۲۱ تیره گیاهی می‌باشند. فراوانی گونه‌های گیاهی

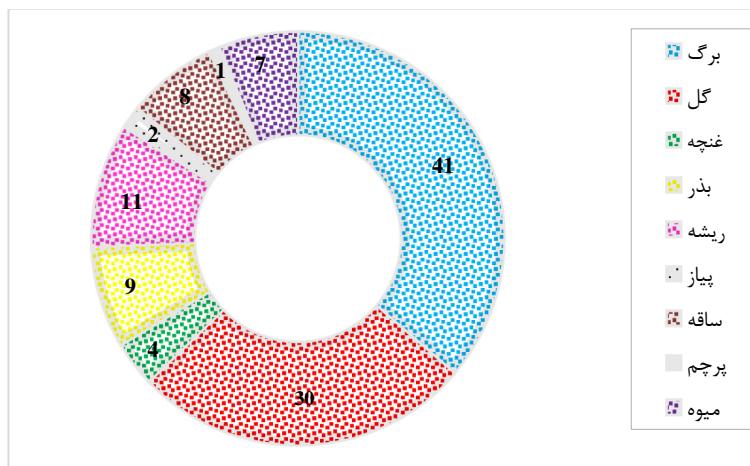
و ۳ گونه می‌باشند. سایر تیره‌ها نیز هر کدام با دو یا یک گونه، در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

شکل ۲: فراوانی تعداد گونه‌های غذایی و داروئی متعلق به تیره‌های گیاهی در منطقه مورد مطالعه

اندام‌های گوناگون در مجموع ۵۷ گونه نشان داده شده است. بیشترین اندام مورد مصرف این گیاهان، برگ با ۴۱ درصد استفاده و پس از آن گل با ۳۰ درصد مصرف بوده و پرچم نیز با ۱ درصد استفاده، اندامی با کمترین مصرف محسوب می‌شود.

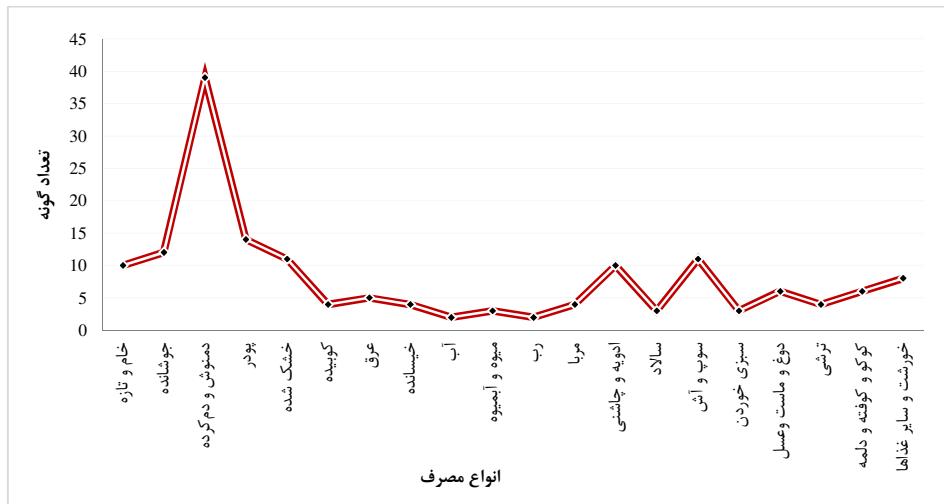
از ۵۷ گونه معرفی شده توسط اهالی، ۲۷ گونه فقط خاصیت دارویی داشتند و ۳۰ گونه نیز هر دو رویکرد دارویی و غذایی را شامل شدند. بخش‌های مختلف گیاهان کاربردهای گوناگونی در استفاده‌های دارویی از گیاهان دارند. بیشترین بخش‌های مورد مصرف دارویی گیاهان شامل گل، برگ، ریشه، بذر و اندام‌های دیگر می‌باشد که در شکل ۳ درصد استفاده از

شکل ۳: فراوانی اندام‌های مورد مصرف دارویی و غذایی گیاهان منطقه مورد مطالعه

شیوه مصرف گیاهان دارویی هستند. کم‌کاربردترین نحوه مصرف به صورت خیسانده در آب (۷ درصد) بود. در مورد گیاهان غذایی نیز استفاده از آن‌ها در انواع سوپ‌ها و آش‌ها با $۱۹/۳$ درصد و کاربرد به عنوان ادویه و چاشنی انواع غذاها با $۱۷/۵۴$ درصد بیشترین، و کاربرد به عنوان رب و آب با $۳/۵$ درصد، کمترین شکل مصرف را نشان می‌دهد.

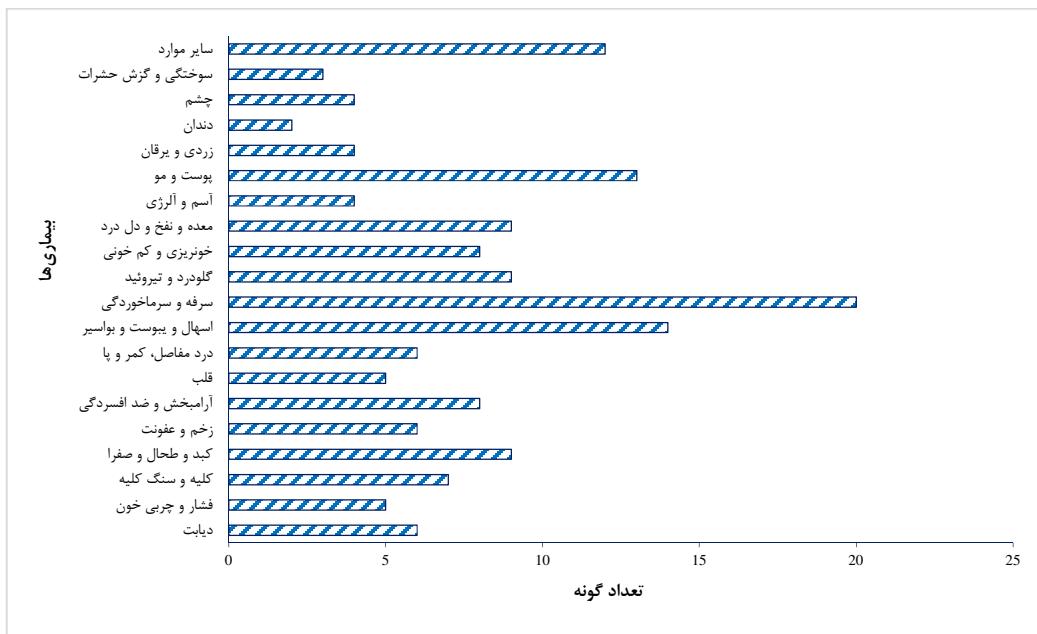
نحوه مصرف هر گونه و یا حتی بخش‌های مختلف گونه به عنوان گیاه دارویی و یا مصارف غذایی متفاوت است و نتایج مربوط به این تفاوت‌ها در شکل ۴ ارائه شده است. نتایج نشان داد که ساکنین حوزه بیشتر تمایل به استفاده از گیاهان دارویی به صورت دمنوش و دم‌کرده دارند و این $۶۸/۴۲$ درصد شیوه مصرف گیاهان دارویی را در بر می‌گیرد. سپس استفاده از این گیاهان به صورت پودر شده با $۲۴/۵۶$ درصد و پس از آن جوشانده با $۲۱/۰۵$ درصد پرکاربردترین

شکل ۴: فراوانی موارد مصرف دارویی و غذایی گیاهان منطقه موردمطالعه

دیگر مانند گونهای *Astragalus angustifolius* و *Astragalus aureus*، گل ختمی (*Astera setosa*)، شقاقیق *Plantago atrata*، بارهنگ‌ها (*Papaver orientale*) و *Verbascum*، گل ماهور (*Plantago lanceolata*)، بنفشه (*gossypinum*)، *Viola suavis* و غیره می‌باشند. گیاهان دیگر بیشتر برای درمان اسهال و یبوست و بیماری‌های پوست و مو و موارد دیگر استفاده می‌شوند.

نتایج نشان می‌دهد که بیشترین مصرف دارویی گیاهان منطقه موردمطالعه در حوزه آبخیز درویش‌چای در درمان و یا پیشگیری سرماخوردگی و سرفه می‌باشد (شکل ۵). گیاهانی که در این راستا بیشتر استفاده می‌شوند اغلب از تیره نعنایان هستند و شامل گونه‌های آویشن کوهی (*Ziziphora Kotchyanous*)، کاکوتی (*Thymus*)، پونه‌سای (*Nepeta mentoides*)، پونه‌سای (*clinopodiumoides*) و چای کوهی (*Stachys lavandulifolia*) و گونه‌هایی از تیره‌های

شکل ۵: فراوانی خواص دارویی گیاهان منطقه موردمطالعه در درمان بیماری‌های مختلف

هم‌زمان با موسوم گل‌دهی جمع‌آوری شده و گیاهانی که بذر آن‌ها مورد مصرف قرار می‌گیرد، در اواخر تابستان مصادف با زمان بذردهی گیاهان، جمع‌آوری می‌شوند. گیاهانی که ریشه آن‌ها مصرف دارویی و یا غذایی دارند، در تمام فصول می‌توانند برداشت شوند.

نتایج مربوط به زمان جمع‌آوری گونه‌ها نیز نشان داد که اغلب گیاهان نام برده با هر دو رویکرد مورد تحقیق، که از برگ‌های آن‌ها استفاده دارویی می‌شود و یا برگ‌ها به صورت خام و تازه به عنوان سبزی مصرف می‌گرددند، در فصل بهار جمع‌آوری می‌شوند (جدول ۴). اما گیاهانی که از گل آن‌ها استفاده می‌شود، در اواخر بهار یا اوایل تابستان و

جدول ۴: اطلاعات انتوپوتانیکی (گیاه مردم‌نگاری) گیاهان دارویی و غذایی مورد استفاده در حوزه آبخیز درویش‌چای

موارد استفاده		طریقه مصرف	بخش مورد استفاده	شكل زیستی	تیره	کاربرد		نام ترکی	نام فارسی	نام علمی
غذایی	دارویی					غذا	دارو			
آش- کوفته- کوکو و غذاهای دیگر	- آب مروارید- تیروئید- قلب- بواسیر	خام- جوشانده	برگ- پیاز	He	Alliaceae	+	+	یملیک	تره کوهی	<i>Allium ampeloprasum</i>
آش- سوب- سس سالاد- غذاهای دیگر	- دیابت- فشارخون- پوست- سنج کلیه	عرق	برگ- پیاز	Cr		+	+	سوغانا	پیازچه کوهی	<i>Allium schoenoprasum</i>
سبزی خوردن	ملین- کبد- بواسیر	دم کرده- بودر- خام	برگ- گل- غچه- بذر	Th	Amaranthaceae	+	+	شوران	سلمه تره	<i>Chenopodium album</i>
-	پوست- نشاط اور	کوبیده- خام	گل- برگ و ساقه	Cr	Amarilidaceae	-	+	نوروز گولی	خیارک	<i>Ixiolirion tataricum</i>
چاشنی غذا و ترشی	دیابت- چربی سوز- تقویت حافظه	دم کرده- بودر	بدن- ساقه	He	Apiaceae	+	+	بالدیرقان	گلپر	<i>Heracleum rawianum</i>
سبزی معطر و چاشنی	تصفیه خون و کبد- سرفه	دمنوش- تازه- خشک شده	برگ	He		+	+	چوبان بوقالانی	زولگ	<i>Eryngium campestre</i>
کوکو- آش- سبزی پلو	گلودرد- درد مفاصل- افزایش شیر مادر	دم کرده- تازه- خشک شده	برگ- ریشه	He		+	+	غازیانی	پای غازی	<i>Falcaria vulgaris</i>
-	کمر درد- پا درد	کوبیده به عنوان پماد	برگ- گل- ریشه	Cr	Asparagaceae	+	+	قارقا دیلی	کلاغک	<i>Muscati neglectum</i>
-	دل درد- الیزی	دمنوش	گل و برگ	Th		-	+	بايانک	بايونه	<i>Anthemis altissima</i>

	ناراحتی قلبی- کبد چرب				Asteraceae					
-	کم خونی- درد مفاصل- سرفه- برقان- گل مژه	دم کرده- ترکیب با عسل	گل	Th		-	+	قاراباش	گل گندم	<i>Centaurea depressa</i>
-	کم خونی- درد مفاصل- سرفه- برقان- آکنه	دم کرده- ترکیب با عسل	گل	He		-	+	قاراباش	گل گندم	<i>Centaurea virgate</i>
-	خونریزی- فشار خون- اضطراب	دم کرده	گل- برگ	He		-	+	بومادران	بومادران	<i>Achillea biebersteinii</i>
-	خونریزی- فشار خون- اضطراب	دم کرده	گل- برگ	He		+	+	بیار اوتی	بیار اوتی	<i>Achillea millefolium</i>
-	آش- خورشت- ترشی- سالاد	صفرا- کلیه- چربی خون	دمنوش- تازه	- ساقه- ریشه		-	+	هزاربرگ	کنگر	<i>Gundelia tournefortii</i>
-	زخم- عفونت	کوبیده برگ	برگ	He		-	+	هواریانگی	پایا آدم	<i>Arctium lappa</i>
-	درد مفاصل- مalaria- نفخ	دم کرده- خشک	برگ- گل- بذر	He		-	+	بوشان	درمنه	<i>Artemisia fragrans</i>
-	ستگ کلیه- رماتیسم- کبد	دمنوش- جوشانده	گل- برگ- ریشه	He		-	+	پل آبران	قل قاصد	<i>Tragopogon bupthalmoides</i>
آش	کید- پوست- سلطان- کم خونی	دم کرده- عرق- پودر	برگ	He		+	+	چیر تدبیق	کاسنی	<i>Cichorium intybus</i>
چاشنی به جای زغفران	بیوست- سرفه	جوشانده- خشک	برچم- گلبرگ	Th	Berberidaceae	+	+	زرشک	گلرنگ	<i>Carthamus oxiantha</i>
آش- کوکو- سبزی خوردن	سم زدایی بدن- خونریزی- معده- سرفه- کچلی	خام- جوشانده- پودر	ریشه- برگ- ساقه	He		+	+	تیکان	وحشی	<i>Scorzoneroides grossheimii</i>
انواع غذاها	کید- گرمادگی- تصفیه خون- اسهال- ستگ کلیه	دم کرده- خشک	میوه- برگ- پوست ساقه	Ph						<i>Berberis integerrima</i>
سبزی خوردن	نقویت معده- ضد نفخ- پوسیر	جوشانده	بذر- برگ	He	Brassicaceae	+	+	دوشان	گوش خرگوش	<i>Conringia orientalis</i>
-	نقویت اعصاب- شساط- آور- گلودرد	دمنوش	گل	He	Boraginaceae	-	+	قوزی	گل گاوزبان	<i>Echium amoenum</i>
ترشی- چاشنی غذا	سرفه- آسم- طحال و کبد	ترکیب با عسل- دم کرده	دانه- غنجه- گل	He	Capparidaceae	+	+	داغ	تکور	<i>Capparis spinosa</i>
ترشی- ادویه غذا	ندان درد- بای کاهش وزن	پودر- خشک شده- دم کرده	شکوفه	He	Caryophyllaceae	+	+	قالبوزی	سوخان	<i>Dianthus caryophyllus</i>
-	بیوست- زخم- زردی	دم کرده- تازه	ریشه- برگ- استولون	He	Convolvulaceae	-	+	سارماشیخ	پیچک	<i>Convolvulus arvensis</i>
-	زخم- عفونت ادار	جوشانده- خشک	برگ- ساقه- بذر	He	Brassicaceae	-	+	چننه	کیسه چوبان	<i>Capsella bursa-pastoris</i>
چاشنی غذا- ترکیب با عسل و ماست و دوغ	سرماخوردگی- گلودرد- سرفه- سوختگی	دمنوش- پودر	برگ- گل	Ch	Lamiaceae	+	+	کلهیک	اوشن کوهی	<i>Thymus Kohtyanous</i>
چاشنی غذا	سرماخوردگی- گلودرد- سرفه- سوختگی	دمنوش- پودر	برگ- گل	Ch		+	+	کلهیک	اوتنی	<i>Ziziphora clinopodioides</i>
ادویه غذا	گلودرد- سرماخوردگی	دم کرده	برگ	He		+	+	یاربوز	پونه	<i>Nepeta menthoides</i>
ترکیب با دوغ	ستگ کلیه- ریزش مو- دیابت فشار خون- کم خونی	دم کرده	برگ			-	+	گیجی	گزنه	<i>Urtica dioica</i>
اش شور	زخم معده- دیابت	دمنوش	برگ و گل	He		+	+	قویون	قویونه	<i>Phlomis aucheri</i>
-	سرماخوردگی- فشارخون	دم کرده	گل- برگ	He		-	+	توهله	گاهی کوهی	<i>Stachys lavandulifolia</i>
انواع غذاها	معده درد- عفونت	دمنوش- عرق	برگ- ساقه	He		+	+	نانه	عنان	<i>Mentha arvensis</i>
-	بیوست و مو- دیابت- نفخ	دمنوش	برگ	He		-	+	قره قوالخ	مریم گلی	<i>Salvia aethiopis</i>
چاشنی غذا	سرزدایی بدن- التهاب- خستگی- ریزش مو	پودر- دم کرده	برگ- گل	He	Fabaceae	+	+	بیبری	رزماری	<i>Rosmarinus officinalis</i>
-	دل درد- عفونت- سرماخوردگی	دم کرده	گل	He		-	+	پسته گولی	گون	<i>Astragalus angustifolius</i>
-	دل درد- سردرد- سرماخوردگی	دم کرده	گل	He		-	+	پسته گولی	گون	<i>Astragalus aureus</i>

-	- زخم معده - نفخ - موخوره	پودر- جوشانده	ریشه	He		-	+	شیرین بیان	Glycyrrhiza glabra L.
-	- قلب- بواسیر- دیابت	- خشک شده-	گل	He		-	+	سیر گاه بونجاسی	Melilotus officinalis
کوخته	معده درد	پودر	بذر	He		+	+	کروشنه کادانه	Vicia ervilia
-	سرماخوردگی- عفونت گلول- تپ- گزش حشرات	دم کرده- برگ آسیاب شده	گل- برگ	He		-	+	گل ختمی گولی	Alcea setosa
سب و آش	سنگ صفار و کلیه- دندان درد- بیوست- سرفه	دمنوش	گل- برگ- ریشه	He	Malvaceae	+	+	آم- گنجی پنیرک	Malva sylvestris
-	خواب اور- سرفه و خلط- تنگی نفس- خشکی بوست	دم کرده- جوشانده- گلبرگ خرس بی روزی بست	گل- برگ- ریشه (گز)	Th		-	+	لالا خاشخاشی	Papaver orientale
-	چشم درد- بیزش مو- آگزما	جوشانده- دم کرده- عرق	برگ- گل	Th	Papaveraceae	-	+	شاترسی	Fumaria officinalis
-	بیوست- خسندره و خلط آور	جوشانده- خسندره	بذر- برگ	He		-	+	بیرونها بارهنگ کبیر	Plantago atrata
-	بیوست- خسندره و خلط آور	جوشانده- خسندره	بذر- برگ	He	Plantaginaceae	-	+	بوی یارپاگی بارهنگ صغیر	Plantago lanceolata
آن- تازه	گواتر- بیوست- جوش صورت	دم کرده	برگ	He		+	+	ترشک تورشک	Rumex scutatus
آن	سنگ کلیه- دیابت- سرماخوردگی	دم کرده- خشک شده	میوه و نهنج	Ph	Rosaceae	+	+	گیلیدیک نسترن کوهی	Rosa canina
مریا- گلاب- چاشی ماست	ضد افسردگی- نشاط آور- قوفت بیوست	دمنوش- خشک شده عرق	گل	Ph		+	+	قزیل گول	Rosa damascena
مریا- آمیوه	قلب- گردش خون- چربی سوزی- بیوست	جوشانده- میوه- آب تمشک	میوه- برگ	Ch		+	+	بوی تیکان نمشک	Rubus sanctus
مریا- روب	معده درد- اسهال- تیش	خام- جوشانده- دمنوش	برگ- میوه- غنجه	Ph		+	+	أت المالک	Crataegus aronia
-	سرفه- سوزش معده	دم کرده- پودر	گل	He		-	+	گانگال شکرتغال	Echinops ritrodes
میوه	زردی نوزاد- تپ- بیوست	خیسانده در آب- دم کرده	میوه	Ph		-	+	دوشان شیرخشت	Cotoneaster nummularius
لواشک- مریا- روب	فشار و چربی خون- کم آش و خورشت و غذایی دیگر	میوه تازه- رب- خشک شده- دم کرده	میوه- برگ	Ph		+	+	الچا آلوچه	Prunus cerasifera
-	سرفه- سرماخوردگی- آسم- زیگل	دمنوش- دم کرده- پودر	گل- برگ- ریشه	He	Scrophulariaceae	-	+	گل ماهور قویرینی	Verbascum gossypinum
-	کم خواهی- افسردگی- سرفه	دمنوش	گل- ریزوم- برگ	He		-	+	بنشه	Viola suavis

گذشته در این روستاهای زندگی می کرده اند گونه های دارویی بیشتری را می شناختند که به دلیل عدم انتقال اطلاعات و دانش بومی خود به نسل های بعدی، با فوتشان تمام دانشی که در مورد آن گیاهان داشتند از بین رفته باشد و بدین گونه احتمالاً در هر نسل تعدادی از فهرست گیاهان دارای ارزش کم شده است.

بیشترین علت استفاده از طب گیاهی در این تحقیق، عوارض کمتر و نتیجه بهتر این شیوه نسبت به داروهای شیمیایی بوده است. در مطالعه صدیقی و همکاران (۲۰۰۴) نیز یکی از مهمترین علل استفاده از گیاهان دارویی عوارض کمتر این شیوه ذکر شده است. همچنین در مطالعه اکبری

بحث و نتیجه گیری

در این تحقیق بررسی گیاهان دارویی و غذایی حوزه آبخیز درویش چای سرعین و خواص درمانی گیاهان دارویی و موارد مصرف گونه ها به صورت سنتی، محور اصلی مطالعه بوده است. برای دستیابی به این هدف طی مصاحبه و بررسی های میدانی، از اطلاعات و تجربیات افراد بومی و ساکنین روستاهای در شناسایی و کاربرد این گیاهان استفاده شد. نتایج به دست آمده بیانگر وجود فلور غنی در این حوزه می باشد، زیرا در ۵ روستای منتخب و سطح نسبتاً کم از ۵۷ گونه دارویی و غذایی معرفی شد که نشان از غنای گونه های در این منطقه دارد. ممکن است افرادی که در

از گیاه، مورد استفاده غذایی قرار گیرد. همین‌طور ممکن است هر اندام از گیاهانی که خاصیت دارویی دارند، برای درمان یا پیشگیری بیماری خاصی استفاده شود و حتی طریقه مصرف نیز در نوع استفاده و نوع بیماری متفاوت باشد. به عنوان مثال دم کرده گل یا برگ گل ختمی (*Alcea setosa*) برای رفع سرماخوردگی و عفونت گلو استفاده می‌شود در حالی که همین اندام‌های سایده شده برای رفع سوزش حاصل از گزش حشرات کاربرد دارد. موارد دیگری نیز از این قبیل وجود دارند. همچنین در این تحقیق بیشترین اندام مصرفی گیاهان برگ و پس از آن گل بود که با مطالعات اتنوبوتانیکی موشی^۳ و همکاران (۲۰۱۲)، نیکنژاد و همکاران (۲۰۱۴) و خدایاری و همکاران (۲۰۱۵) مطابقت دارد. این مورد با مطالعه رزمجویی و همکاران (۲۰۱۷) نیز که گزارش کردند در مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی بهبهان تقریباً تمام اندام‌های گیاهان منطقه مصرف دارویی داشته و عمدۀ آن‌ها در درمان بیماری‌های تنفسی و گوارشی کاربرد داشتند، هم‌خوانی دارد. داروهای گیاهی از اندام‌های مختلف این گیاهان تهیه می‌شوند. بیشترین قسمت‌های مورد استفاده گیاهان دارویی موردمطالعه در پنجاب پاکستان شامل برگ، میوه، پوست، ریشه، دانه و گاهی گیاهان کامل بودند (۳۴). پانیاگو زامبارانا^۴ و همکاران (۲۰۱۷) مطالعه اتنوبوتانی قبیله کاکوبوی بولیوی نیز نشان داد که ۳۳۱ گونه گیاه مفید در ۲۴۱ جنس از ۹۵ تیره گیاهی است که رایج‌ترین قسمت‌های مورد استفاده این گیاهان، برگ، ریشه و پوست آن‌ها است. همچنین نتایج نشان داد که گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه در حوزه درویش‌چای سرعین بیشترین کاربرد را در درمان بیماری‌های سرماخوردگی و سرفه داشتند. نتیجه حاصل از مطالعه میردیلمی و همکاران (۲۰۱۴) نیز مبنی بر کاربرد بیشتر گیاهان دارویی مراتع کچیک استان گلستان در درمان سرفه و سرماخوردگی بوده است.

با توجه به نتایج ارائه شده در جدول (۴) ذکر این نکات ضروری است که ممکن است کاربرد اندام خاصی از یک گیاه با تغییر نحوه مصرف، تغییر کند و با هر شکل مصرف برای درمان نوعی بیماری متفاوت مؤثر باشد. مانند اندام‌های

و همکاران (۲۰۱۱) نیز ۸/۶۹ درصد از سالمندان اعتقاد داشتند گیاهان دارویی بی‌ضرمی باشند. نتایج مطالعه قوام و همکاران (۱۳۹۶) در مورد دانش سنتی و بومی کاربرد گیاهان دارویی در شهرستان نایین نیز نشان داد که ۷۵ درصد از افراد مورد مطالعه، عوارض کمتر گیاهان دارویی نسبت به طب شیمیایی را دلیل اصلی استفاده از گیاهان دارویی معرفی کردند. این امر مؤید آن است که مردم روستاهای مورد مطالعه در این تحقیق، برای درمان خود از طریق گیاهان دارویی، باورها و دانش استفاده را به شیوه صحیح به نسل‌های جدید منتقل کرده‌اند.

پرجمعیت‌ترین تیره‌های گیاهی از نظر وجود گونه‌های دارویی و غذایی در منطقه موردمطالعه به ترتیب؛ Fabaceae، Rosaceae، Lamiaceae، Asteraceae، Apiaceae ابودند. این نتیجه از تحقیق با نتایج مطالعات اتنوبوتانیکی رزمجویی و همکاران (۲۰۱۷)، نعمتی پیکانی و جلیلیان (۲۰۱۲)، مردانی نژاد و وزیرپور (۲۰۱۲)، خدایاری و همکاران (۲۰۱۵)، خدایاری و امانی (۲۰۱۵) و ابطحی (۲۰۱۹) که گزارش کردند تیره‌های Lamiaceae، Fabaceae، Rosaceae، Apiaceae، Asteraceae غالباً گیاهی در نواحی موردمطالعه ایشان بودند، هم‌خوانی دارد، البته با توجه به اینکه مناطق رویشی این گیاهان در این مطالعات متفاوت از هم هستند، ترتیب غالبیت تیره‌ها نیز با توجه به خصوصیات اکولوژیکی هر منطقه متفاوت است. در مطالعه اتنوبوتانی گیاهان دارویی مصرفی توسط مردم مائونان^۱ چین نیز تیره‌های Fabaceae، Asteraceae و Rosaceae در بین ۱۱۵ تیره غالب بودند (۱۶). همچنین مطالعه گیاهان دارویی که توسط ساکنان دره شیگر پاکستان استفاده می‌شود نیز نشان داد که از ۸۴ گونه گیاهی موجود تیره‌های Fabaceae با ۷ گونه غالب بود، پس از آن Lamiaceae، Asteraceae و Rosaceae به ترتیب بیشترین تعداد گونه را داشتند (۱).

نتایج تحقیق حاضر نشان داد که کلیه اندام‌های اغلب گیاهان معرفی شده کاربرد دارویی و یا غذایی دارند. در بین گیاهان با رویکرد غذایی ممکن است از یک گونه استفاده‌های غذایی متنوعی شود یا اینکه فقط بخش خاصی

^۳- Paniagua Zambrana

^۱- Maonan

^۲- Moshi

و از ریشه درآوردن گیاه باعث نابودی گونه‌های مهم منطقه نگردند. البته طبق گزارش افراد پاسخ‌دهنده، فراوانی و پراکنش گونه گلپر بهدلیل کاربرد و تقاضای زیاد و اینکه بیشترین استفاده از بذر آن می‌شود و مهلت بذربریزی به گیاه داده نمی‌شود، طی سالیان اخیر به شدت کاهش یافته و در منطقه مورد مطالعه تقریباً رو به انفراض می‌باشد.

افرادی که در مصاحبه مشارکت داشتند، غالباً در رده سنی ۴۰ تا ۶۰ سال قرار داشتند. و با اینکه مشارکت مردّها در روند تکمیل پرسشنامه چشم‌گیر بوده و با اشتیاق و اطلاعات خوب همراهی کردن، اما تعداد زن‌های پاسخ‌گو مخصوصاً زن‌های مسن بیشتر از مردّها بود. در مطالعه‌ای که ۳۶۸ گونه دارویی به همراه خواص‌شان در مائونانز^۱ چین معرفی و مستندسازی شدند، مشخص شد که این گیاهان در درمان ۹۵ بیماری توسط انسان‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند (۱۶). در مطالعه انتربوتانی گیاهان دارویی مورد استفاده گروهی سرخپوست در چین، مشخص شد که درمان‌گرهای محلی بیشتر افراد مسن هستند که نگران انتقال دانش بومی خود به نسل جوان هستند که بخشی از آن دانش در اثر فراغیگری ناکافی، از بین بود (۲۰). تحقیق دیگری نیز مستندسازی اطلاعات بومی را به عنوان کاهش انتقال دانش از نسل قدیم به جدید، ارزشمند شمرد (۴۵). اما متأسفانه امروزه در قسمت‌های مختلف کشور ما، بخشی از این دانش کهنه در حال ناپدید شدن است که می‌توان علت آن را در روی آوردن افراد محلی به کشاورزی و دامپروری دانست (۲۵).

استفاده از گیاهان منطقه موردمطالعه، به‌ویژه گیاهان دارویی تبدیل به یک فرهنگ اصیل و باور مردم شده است و جوامع بومی این منطقه اغلب اعتقاد کمتری به استفاده از داروهای شیمیایی دارند. آنها معتقد‌اند که با مصرف مداوم و درست این گیاهان بیماری‌های مربوطه هیچ‌گاه به سراغشان نخواهد رفت. همان‌طور که در مورد پایداری و حفاظت از منابع طبیعی نیز عقیده بر این است که پیش از آنکه این امور دارای ریشه‌های فنی باشد، دارای ریشه‌های فلسفی و مذهبی است، لذا توجه به بهره‌برداران و آشنایی با عقاید و ارزش‌های آن‌ها در مدیریت حوزه‌های آبخیز و مراعع بسیار حائز اهمیت است (۴۱). به‌طور کلی با کمک علم انتربوتانی

هوایی خیارک (*Ixiolirion tataricum*) که به صورت خام اگر مصرف شوند نشاط‌آور هستند و به صورت کوییده برای پوست مفیدند. یا پای‌غازی (*Falcaria vulgaris*) اگر به صورت دم‌کرده مصرف شود برای گلودرد مفید است و مصرف برگ‌های خشک‌شده آن شیر مادران شیرده را افزایش می‌دهد. دم‌کرده گل گندم (*Centaurea depressa*) و پودر گل‌های آن با عسل ترکیب شود برای سرفه مفید خواهد بود. یا مثلاً دم‌کرده میخک (*Dianthus caryophyllus*) برای کاهش وزن و پودر آن در موقع دندان درد استفاده می‌شود. از دمنوش اندام هوایی آویشن کوهی (*Ziziphora Kotchyanous*)، کاکوتی (*Thymus Kotchyanous*), نیز برای پیشگیری و درمان سرماخوردگی و سرفه استفاده می‌شود اما پودر اندام‌های این گونه‌ها در سوختگی کاربرد دارد. گلبرگ‌های شقایق (Papaver orientale) اگر دم کشیده و نوشیده شوند، ضد سرفه و خلط‌آور بوده و اگر در آب خیسانده و روی پوست قرار گیرند، خشکی پوست را برطرف می‌کنند. البته ذکر این نکته هم ضروری است که در مورد خواص دارویی و غذایی گیاهان هم وضعیت به همین شکل می‌باشد و ممکن است اندامی از یک گیاه برای کاربرد دارویی استفاده شود و اندام دیگری برای کاربرد غذایی. به عنوان مثال ریشه گیاه پای-غازی برای درد مفاصل استفاده می‌شود اما برگ‌ها در آش و کوکو و سبزی‌پلو کاربرد دارند. یا برگ‌های آلوجه (*Crataegus aronia*)، زالالک (*Prunus cerasifera*) و تمشك (*Rubus sanctus*) خاصیت دارویی داشته و دم‌کرده آن‌ها در درمان برخی بیماری‌ها کاربرد دارد اما فقط از میوه‌های آن‌ها استفاده غذایی مثل مربا، آبمیوه، میوه، لواشک و غیره می‌شود.

باتوجه به نتایج زمان جمع‌آوری اندام‌های مختلف گیاهان مورد بررسی، برگ‌ها در فصل بهار و گل‌ها در اواخر بهار یا اوایل تابستان و بذرها در اوخر تابستان و ریشه‌ها در تمام فصول برداشت می‌شوند. اما بر اساس اظهارات مردم بومی، برای جلوگیری از انفراض این گونه‌ها، ریشه‌ها اکثراً در پاییز و بعد از بذربریزی برداشت می‌شوند تا سال بعد نیز از بذرها ریخته شده گیاهان جدید جوانه زده و رشد کنند

^۱-Maonans

انتقال و حفظ این گنجینه گران‌قدر به نسل‌های جوان‌تر کاربرد داشته باشد.

تقدیر و تشکر

این تحقیق مستخرج از طرح پژوهشی مصوب در معاونت پژوهشی دانشگاه محقق اردبیلی است، لذا نویسنده‌گان بر خود لازم می‌دانند مراتب تشکر و قدردانی خود را از حمایت مادی و معنوی دانشگاه در جهت پیشبرد این پژوهش اعلام نمایند.

می‌توان در کمترین زمان ممکن به اطلاعات بالارزشی در مورد خواص گیاهان، اندام‌های موردنیزه، کاربرد گیاه و مواردی از این قبیل دست یافت و در مدیریت گیاهان منطقه به کار گرفت. حوزه آبخیز درویش‌چای سرعین نیز دارای ترکیب پوشش گیاهی دارویی و غذایی غنی بوده و به‌دلیل قرار گرفتن در نزدیکی شهر سرعین و در مسیر توریستی پیست اسکی آلوارس، از لحاظ درآمد ساکنین حوزه از راه جمع‌آوری و فروش گیاهان دارویی منطقه حائز اهمیت می‌باشد. بنابراین، انجام این تحقیق می‌تواند چه از لحاظ مدیریت بهره‌برداری گیاهان دارویی و غذایی منطقه بهویژه گونه‌هایی که در حال نابود شدن هستند و چه از لحاظ زنده نگه‌داشتن دانش بومی و اطلاعات ارزشمند افراد مسن‌تر و

References

- Abbas, Z., Sh. Mulk Khan, J. Alam, Sh. Wali Khan, & A.M. Abbasi., 2017. Medicinal plants used by inhabitants of the Shigar Valley, Baltistan region of Karakorum range- Pakistan. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 53: 1-15.
- Abtahi, F.S., 2019. Ethnobotanical Study of some Medicinal Plants of Shazand City in Markazi Province, Iran. *Journal of Medicinal Plants*, 18(2): 197-212.
- Ardakani, M.R., 2005. *Ecology*. University of Tehran Press. 340 p. (In Persian)
- Azizi, H. & M. Keshavarzi. 2015. The study of flora life form and chorotypes of the Bazjar Qalarashe, Sardasht, West Azarbaijan province, NW Iran. *Journal of Applied Science Reports*, 10(1): 31-37.
- Dadjou, F., A. Ghorbani, M. Moameri, Mahmoud Bidarlord Effects of temperature and rainfall on the aboveground net primary production of Hir and Neur rangelands in Ardabil province. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 25(3): 577-593.
- Emami, A., M.R. Shams Ardakani, & N. Nekooei Naein. 2002. *Plant therapy: treatment of diseases by plants*. Rah Kamal Press, Tehran. 430 p. (In Persian)
- Farhadi, M., 2003. The ontology of the Colchicum haussknechtii. *Journal of Social Sciences*, 63: 1-32. (In Persian)
- Forests, Range and Watershed Management Organization of Iran. 2008. *Regulations and technical guidelines for the rangeland (Instructions for the conversion of low-yielding dry-farming lands to seedlings)*. Organization Publication, 418:34p.
- Gholasimood, S., O. Amousi, & B. Fattahi. 2014. Floristic composition, life forms and geographical distribution of semi steppe pastures of Western Zagros (case study: Perdanan, West Azerbaijan, Iran). *Journal of Biodiversity and Environmental Sciences*, 4(4): 75-86.
- Ghorbani, A., M. Abbasi Khalaki, A. Asghari, A. Omidi, B. Zarehesari, 2015. Comparing environmental factors on distribution of Artemisia fragrans and Artemisia austriaca in southeastern rangelands of Sabalan. *Rangeland*, 9(2): 129-141.
- Ghorbani, A.B., 2005. Turkmensahra Medicinal plants. Center for Traditional Medicine and Medical Practitioners, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran. 124 p. (In Persian)
- Ghorbani, J., K. Sefidi, F. Keyvan Behjo, M. Moameri, & A. Soltanitolarood. 2016. Effects of different grazing intensities on some soil physical and chemical properties in southeastern rangelands of Sabalan mountain. *Rangeland*, 9(4): 353-366. (In Persian)
- Giday, M., Z. Afsaw, T. Elmquist, & Z. Woldu. 2003. An ethnobotanical study of medicinal plants used by the Zay people in Ethiopia. *Journal of Ethnopharmacology*, 85(1): 43-52.
- Hamilton, L., B. Roemheld-Hamm, D. Young, M. Jalba, & M. Dicicco-Bloom. 2008. Complementary and alternative medicine in US family medicine practices: A Pilot Study. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 14(3): 7-22.
- Heinrich, M., 2000. Ethnobotany and its role in drug development. *Phytotherapy Research*, 14.
- Hong, L., G. Zh, K. Hung, Sh. Wei, B. Liu, Sh. Meng, & Ch. Long. 2015. Ethnobotanical study on medicinal plants used by Maonan people in China. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 11: 1-34.

17. IPNI (2019) The International Plant Names Index Web (Accessed on 2 March 2019). <http://www.ipni.org>.
18. Khodayari, H. & Sh. Amani. 2015. Ethnobotanical study of medicinal plants Ize city (Khuzestan Province). The first national conference on medicinal herbs, traditional medicine and organic farming, Hamadan, Assessment Board of Hegmataneh Environmental, Centre for Development Conferences Aria Hegmatan, 161: 1-15. (In Persian)
19. Khodayari, H., Sh. Amani, & H. Amiri. 2015. Ethnobotanical Medicinal herbs North East Khuzestan Province, Journal of Medicinal Plants, 4: 12-26. (In Persian)
20. Klimes, L., 2003. Life forms and clonality of vascular plants along an altitudinal gradient in E Ladakh (NW Himalayas). Journal of Basic and Applied Ecology, 4: 317-328.
21. Long, Ch. & L. Rong. 2004. Ethnobotanical studies on medicinal plants used by the Red-headed Yao People in Jinping, Yunnan Province, China. Journal of Ethnopharmacology, 90.
22. Malik, Kh., M. Ahmad, M. Zafar, R. Ullah, H. Majid Mahmood, B. Parveen, Rashid, N. Sultana, S. Nasar Shah, & S. Lubna. 2019. An ethnobotanical study of medicinal plants used to treat skin diseases in northern Pakistan. Complementary and Alternative Medicine, 19: 1- 38.
23. Mansouri, A., 1995. Phytochemical study of 4 species of Aicea genus collected from Isfahan. PhD thesis in Pharmacy. Isfahan University of Medical Sciences. (In Persian)
24. Mardaninejhad, Sh. & M. Vazirpour. 2013. Ethnobotanical Medicinal herbs by the people of Mobarakeh (Isfahan), Herbal Medicines, 3: 111-129. (In Persian)
25. Mirdeilami, S.Z., G.A. Heshmati & H. Barani. 2014. Ethnobotanical and Ethnoecological Survey on Medicinal Species (Case Study Kechik Rangelands in the Northeast Golestan Province). Semianual Journal of Indigenous Knowledge, 2: 129- 154. (In Persian)
26. Moameri, M., M. Abbasi Khalaki., H. Shakib & H. Mohammadzadeh Khani, 2014. Indigenous knowledge of herders for classification and assessment of grazing landscapes in Northern Khorasan, Iran. Journal of Biodiversity and Environmental Sciences (JBES), 4(1): 1-11.
27. Moameri, M., M. Fayaz., M. Abbasi Khalaki., Z. Almasi, 2016. Investigation of indigenous knowledge of herders about livestock grazing management (Case study: Northern Khorasan province, Iran). Iranian journal of Range and Desert Research, 23(1): 1-13.
28. Moameri, M., M. Fayyaz & M. Abbasi Khalaki, 2013. Investigation of the Useable Indigenous Knowledge for Range Management: A Case Study of Northern Khorasan Province, Iran. American-Eurasian Journal of Agricultural & Environmental Science, 13(2): 250-260.
29. Moshi, M.J., D.F. Otieno, & A. Weisheit. 2012. Ethno medicine of the Kagera Region, north western Tanzania. Part 3: plants used in traditional medicine in Kikuku village, Muleba District. Journal of Ethnobiology and Thnomedicine, 8(14): 2-11.
30. Nemati Paykani, M. & N. Jalilian. 2012. Medicinal plants of Kermanshah province. Taxonomy and Biosystematics Summer, 4(11): 69-78. (In Persian)
31. Niknejad, Y., M.B. Rezaee, & M.R. Zakerimehr. 2014. Florestic investigation, life form, and distribution of medicinal plants species in Rineh area Amol. Eco Phytochemical Journal of Medicinal Plants, 1(4): 32-43. (In Persian)
32. Omid Beigi, R., 1994. Planting medicinal plants and important tips about it. Razi, 5(7): 24-39. (In Persian)
33. Paniagua Zambrana, N.Y., R.W. Bussmann, R.E. Hart, A.L. Moya Huanca, G. Ortiz Soria, M. Ortiz Vaca, D. Ortiz Álvarez, J. Soria Morán, M. Soria Morán, S. Chávez, B. Chávez Moreno, G. Chávez Moreno, O. Roca, & E. Siripi. 2017. Traditional knowledge hiding in plain sight – twenty-first century ethnobotany of the Chácobo in Beni, Bolivia. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine, 13: 1-47.
34. Parvaiz, M., 2014. Ethnobotanical studies on plant resources of Mangowal, District Gujrat, Punjab, Pakistan. Avicenna Journal of Phytomedicine, 4(5): 364-370.
35. Qureshi, R.A. & M.A. Ghufran. 2007. Indigenous knowledge of selected medicinal wild plants of district Attock, Punjab, Pakistan. Pakistan Journal of Botany, 39(7): 2291-2299.
36. Rashidi, S., H. Faraji, D. Jahanbin, & A. Mirfardi, 2012. Evaluation of knowledge, belief and operation of yasouj people towards pharmaceutical plants. Journal of Medicinal Plants, 41:177-184. (In Persian)
37. Razmjoue, D., Z. Zarei & R. Armand. 2017. Ethnobotanical Study (Identification, Medical Properties and How to Use) of some Medicinal Plants of Behbahan city of Khuzestan Province, Iran. Journal of Medicinal Plants, 16(4): 33-50. (In Persian)
38. Research institute of forests and rangelands of Iran. 2008. Medicinal plants research strategic program, 40 p. (In Persian)
39. Samsam Sharifat, S.H., 2003. Analysis and identification of herbal medicinal products by microscopy and chromatography. Rozbeh Press, Tehran. 264 p. (In Persian)

40. Sazeh Ab Shafagh Consulting Engineering Company. 2011. Detailed executive studies of darwisch-chaei watershed in Sarein County. Ardabil province directorate of natural resources and watershed management. 132 p. (In Persian)
41. Shafaq Water Structure Consulting Engineering Company. 2011. Detailed-executive studies of Darvish-Chay watershed of Sarein city. General Department of Natural Resources and Watershed Management of Ardabil Province, 132 p. (In Persian)
42. Shah Vali, M. & S. Nooripour, 2002. Religious approaches to sustainability of natural resources (rangelands). *Jihad Culture*, 8(2): 111-143. (In Persian)
43. Singh, A. & N.K. Dubey. 2012. An ethnobotanical study of medicinal plants in Sonebhadrā District of Uttar, Pradesh, India with reference to their infection by foliar fungi. *Journal of Medicinal Plants Research*, 6(14): 2727-2746.
44. Soejarto, D.D., H.H.S. Fong, G.T. Tan, H.J. Zhang, C.Y. Ma, S.G. Franzblau, C. Gyllenhaal, M.C. Riley, M.R. Kadushi, J.M. Pezzuto, L.T. Xuan, N.T. Hiep, N.V. Hung, B.M. Vu, P.K. Loc, L.X. Dac, L.T. Binh, N.Q. Chien, N.V. Hai, T.Q. Bic, N.M. Cuong, B. Southavong, K. Sydara, S. Bouamainivong, H.M. Ly, T.V. Thuy, W.C. Rose, & G.R. Dietzman. 2005. Ethnobotany/ ethnopharmacology and mass bioprospecting: Issues on intellectual property and benefit-sharing. *Journal of Ethnopharmacology*, 100(1-2):15-22.
45. Ugulu, I., S. Baslar, N. Yorek & Y. Dogan, 2009. The investigation and quantitative ethnobotanical evaluation of medicinal plants used around Izmir province, Turkey. *Journal of Medicinal Plants Research*, 3(5): 345-367.